

אימהות ומנהיגות – התלכנה שתיים יחדיו? דבורה כמנהיגה כריזמטית¹

תקציר

מאמר זה עוסק בדמותה של דבורה על פי ספר שופטים פרקים ד-ה, ובעיקר בשאלה האם אפשר להגדיר אותה "מנהיגה בעלת אישיות כריזמטית", תוך בחינת מאפייני מנהיגותה לפי קריטריונים שהציב ויסמן, וזאת על אף שלא הגדירה כזאת, ושלא כעסיס, שטען כי בפרק ד היא מוצגת כמנהיגה אנטי כריזמטית. תכלית המאמר היא להראות שמאפייני דמותה של דבורה בפרקים ד-ה נרתמים להציגה כמנהיגה בעלת אישיות כריזמטית.

מטרה אחרת היא להראות שמנהיגותה הציבורית של דבורה הנביאה, השופטת היחידה במקרא, מוגדרת בשירה שבפרק ה כאימהות: "אם בישראל" (שופ' ה 7), וזאת על אף שבמשטר החברתי פטריארכלי של ימי המקרא אימהות ומנהיגות שייכים לתחומים נפרדים: הזירה הציבורית נתפסת כמרחב הפעולה של הגברים, ואילו תחום פעולתן של הנשים הוא הזירה הביתית המשפחתית. אם כן, דבורה מציגה מקרה יוצא דופן של מנהיגה ציבורית, שאימהותה, כפי שמוגדרת בשירת הניצחון (שופ' ה 7), אינה אימהות ביולוגית, אלא אימהות מטפורית של שבטי ישראל הנזכרים בשירה. החידוש במאמר זה אפוא מתמקד תחילה בהגדרת דבורה כמנהיגה בעלת אישיות כריזמטית, ונוסף על כך בהגדרת מנהיגותה הציבורית כ'אימהות'. החיבור בין מנהיגות לאימהות אינו חזון נפרץ בעולם המקרא, אך עצם קיומו מעיד שבתקופה זו בימי השופטים היא הייתה בהחלט אפשרית.

מבחינה מתודולוגית, המאמר ינקוט גישה סינכרונית המתמקדת בטקסט כפי שהוא לפנינו, משלב גיבושו הסופי כפי שנקבע בנוסח המסורה, ולא גישה דיאכרונית המתעניינת בשלבי התהוותו של הטקסט.

מילות מפתח: דבורה; שופטים ד-ה; אישיות כריזמטית; מנהיגות; אימהות; אפיון דמות; זאב ויסמן; שירת דבורה; גישה סינכרונית.

הקדמה

דמותה הייחודית של דבורה (שופ' ד-ה) משכה את תשומת ליבם של החוקרים, שהרי דבורה היא אישה הפועלת במרחב הציבורי בשלושה תחומים אלה: בתחום החברתי – כשופטת, יושבת בדין; בתחום הצבאי – כמי שהכריזה על מלחמה בכנענים וגילתה מעורבות רבה באסטרטגיה של הלחימה; ובתחום הדתי – בהיותה נביאה. המקרא משקף חברה שבה הזירה הציבורית, על מוסדותיה השלטוניים, המשפטיים והפולחניים, סגורה בפני נשים. מעט נשים הגיעו לפעול

בזירה הציבורית.¹ דבורה היא אחת הנשים האלה, ולמעשה דמותה חריגה בנוף הנשי המקראי. למאמר זה שני חלקים: חלקו הראשון יוקדש לדיון במאפייני מנהיגותה של דבורה ולהצגת ראיות לעיצוב דמותה כמנהיגה בעלת אישיות כריזמטית. זאת מתוך ניגוד לדעתו של ויסמן, שקובע בספרו את הקביעה הזו:

פרט למשה ולשמואל, שבעיצוב הקאנוני של דיוקנם הכריזמטי נצטרפו יחד דמות המושיע עם זו של הנביא (ובנוסף לאלה גם של מחוקק, שופט וכוחן), אין לנו במקרא אישיות כריזמטית שאיחדה בפעולתה את שני התפקידים הללו גם יחד.²

גם עסיס מכנה במאמרו את דבורה מנהיגה "אנטי-כריזמטית", ומראה כיצד כל מאמצי העיצוב שבסיפור בפרק ד נרתמים לאפיונה זה.³

חלקו השני יוקדש לדיון במנהיגותה הציבורית של דבורה, המוגדרת באמצעות המונח אימהות בשירת דבורה, אף שבעולם המקרא יש תהום פעורה בין ערכי המנהיגות ובין ערכי האימהות. המקרא מתאר את מוסד האימהות כתחום השייך למרחב הפרטי והביתי, ואת 'קוד האימהות', שלפיו ייעוד האישה הטבעי הוא לידת בן יורש זכר וטיפוחו.⁴ עמידה על משמעות הכינוי "אם בישראל" (ה 7) בהקשרו תסייע לעמוד על איכות מנהיגותה הציבורית של דבורה.

כאמור, סיפורה של דבורה מצוי בשני פרקים בספר שופטים. השירה שבפרק ה משמשת המשך ישיר לסיפור בפרק ד, ומוצגת כשיר ניצחון המוקדש לאלוהים ומושר בפי דבורה כאשר ברק לצידה: "וַתֵּשֶׁר דְּבוּרָה וַבְּרָק בֶּן אֲבִינֶעַם בַּיּוֹם הַהוּא לְאִמְרוֹ" (ה 1). לצד נקודות הדמיון בין הפרקים⁵ קיימים גם הבדלים רבים⁶ שהובילו את החוקרים לנסות לפתור את הקשיים. במחקר קיימות שתי גישות לפתרון הפערים העולים מהשוואת הסיפור והשירה: הגישה ההיסטורית – דיאכרונית,⁷ והגישה הספרותית – סינכרונית.⁸

1. א' אשמן, תולדות חיה: בנות, אימהות ונשים נוכריות במקרא, תל-אביב 2008, עמ' 24-25; א' סימן, בקש שלום ורדפהו: שאלות השעה באור המקרא, המקרא באור שאלות השעה, תל-אביב 2002, עמ' 97-98; A. Brenner, *The Israelite Woman: Social Role and Literary Type in Biblical Narrative*, Sheffield 1985, pp. 65-66.
2. ז' ויסמן, מושיעים ונביאים: שני פניה של הכריזמה במקרא, תל-אביב תשס"ג, עמ' 113-114. ויסמן מבקש לעמוד על הטיפולוגיה של האישיות הכריזמטית במקרא. הוא מסתמך על מונחי יסוד, תופעות חזרות ומוטיבים חוזרים במקרא, ומנסה להבחין בין טיפוסים כריזמטיים לסוגיהם על פי קטגוריות צורניות ומצבים מיוחדים המגדירים את פעולתם ואת סגולותיהם המיוחדות.
3. E. Assis, 'Man, Woman and God in Judges 4', *Scandinavian Journal of the Old Testament*, 20, 1 (2006), pp. 110-124.
4. אשמן (לעיל הערה 2), עמ' 15-16; L. M. Russell (ed.), "Mother in Israel": A Familiar Figure Reconsidered, *Feminist Interpretation of the Bible*, Philadelphia 1985, pp. 75-85; E. Fuchs, 'The Literary Characterization of Mothers and Sexual Politics in the Hebrew Bible', A. Bach (ed.), *Women in the Hebrew Bible*, New York 1999, pp. 138.
5. אלה הן נקודות ההשקפה העיקריות בין הסיפור לשירה: א. שיעבוד כנעני של ישראל; ב. בראש הלוחמים עומדים דבורה וברק בן אבינעם ובראש הצבא הכנעני עומד סיסרא; ג. הצבא הכנעני מצויד ברכב; ד. גיוס הלוחמים הוא משבטי זבולון ונפתלי; ה. מקום הקרב – בעמק יזרעאל, סמוך לנחל קישון; ו. הישראלים נוחלים ניצחון; ז. סיסרא נהרג בידי יעל אשת חבר הקניז. בשני הפרקים נזכר האוהל, בשניהם סיסרא מבקש מים ויעל נותנת לו חלב, בשניהם כלי הרצח הוא היתד ומקום הפגיעה – רקתו של סיסרא; ח. הניצחון הישראלי הושג בעזרת אלוהים.
6. לדוגמה בשירת דבורה מתוארת המלחמה בברית מלכי כנען בראשות סיסרא (שופ' ה 19-21), ואילו בפרק ד סיסרא הוא שר הצבא של בין מלך חצור (שופ' ד 2, 17, 24). סיסרא נזכר 18 פעמים בסיפור המלחמה בספר שופטים פרקים ד-ה, ואילו יבין נזכר בפרק ד חמש פעמים בלבד, ונעדר כליל מפרק ה. נוסף על כך, בולט חוסר ההתאמה בנתונים על השבטים המשתתפים במלחמה – בסיפור מוזכרים שני שבטים – נפתלי וזבולון (שופטים ד 10), ואילו בשירה מוזכרים שישה שבטים: אפרים, בנימין, מנשה, זבולון, יששכר ונפתלי (שופ' ה 14-15, 18).
7. החוקרים הרואים בסיפור ובשירה שיקוף של מציאות היסטורית מסבירים את ההבדלים בכך שמדובר בשתי מלחמות שונות זו מזו. האחת, מלחמתם של נפתלי וזבולון ביבין מלך חצור (שופ' ד), והשנייה, המלחמה בסיסרא מלך חרושת הגויים ושותפיו (שופ' ה). שתי מלחמות אלה חוברו לאחת בדרך מלאכותית – בהפיכת סיסרא לשר צבאו של יבין, ראו: א' קויפמן, ספר שופטים, ירושלים 1978, עמ' 119; G. F. Moor, *Judges* (ICC), Edinburgh 1966, pp. 109-111. לעומת זאת, אהרוני וגם הרצוג וגיתון טענו שמדובר במלחמה אחת והם רואים את הסיפור והשירה משלימים זה את זה. ראו: א' אהרוני, 'מלחמת מי מרום ומלחמת דבורה', י' ליוור (עורך), *היסטוריה צבאית של ארץ ישראל בימי המקרא*, תל-אביב תשל"ג, עמ' 101; ח' הרצוג ומ' גיתון, *מלחמות התנ"ך*, תרגם א' חשביה, ירושלים 1981, עמ' 50.

המאמר ינקוט גישה סינכרונית, גישה המתמקדת בהוויה של הטקסט, כלומר בשלב גיבושו הסופי של הטקסט כפי שנקבע בנוסח המסורה, ולא גישה דיאכרונית המתעניינת בשלבי היווצרותו של הטקסט.⁹ אחת הסיבות להעדפת הגישה היא אופיו הספקולטיבי של החקר הדיאכרוני.¹⁰ סיבה אחרת היא הערך האומנותי-ספרותי במלאכה שיצאה מתחת ידי העורך. משום כך, היחס לטקסטים – לסיפור ולשירה, יהיה כאל מקשה אחת, יצירה שלמה בפני עצמה, ולא בחלוקה דיאכרונית למקורות ולרבדים.¹¹ זאת בהשראת דבריו של זקוביץ: אין חשיבות לשאלות הדיאכרוניות הללו כאשר אנו באים לשפוט את הדמויות ולקבוע מהו המסר העולה מן הסיפורים.¹²

דבורה כמנהיגה בעלת אישיות כריזמטית

הסוציולוג מקס ובר היה הראשון שחיבר בין מושג הכריזמה למקרא.¹³ על פי ובר, המנהיג הכריזמטי נבדל מאדם רגיל בעיקר בשל סגולותיו האישיות. חסידיו מייחסים סגולות אלה למקור אלוהי, והוא נתפס כמי שחונן בכוחות על-טבעיים ועל-אנושיים. אחת הקביעות החשובות של ובר היא שייחוס התכונות למנהיג בידי מאמיניו הוא שהופך אותו לבעל הכריזמה. הדגש על פי ובר הוא במשמעות החברתית של בעל הכריזמה, כפי שהיא נתפסת בידי מאמיניו.¹⁴ בשניים מטיפוסי המנהיגות שרווחו בתקופת המקרא ראה ובר גילום של מנהיגות כריזמטית: המנהיגים הצבאיים של תקופת השופטים והנביאים, שאותם הוא החשיב לטיפוס הטהור של האישיות הכריזמטית.

להבחנה זו בין שני נושאי הכריזמה שותף גם ויסמן,¹⁵ ובספרו הוא אף עומד על הטיפולוגיה של האישיות הכריזמטית במקרא ומציב קריטריונים לתבנית יסוד, או דגם אב, שלפיהם אפשר לקבוע מי מהאישים נכלל בתואר מופשט זה. אלה הם שלושת הקריטריונים שהוא מציב: (א) האישיות על סגולותיה המיוחדות; (ב) הסביבה החברתית וצרכיה המיוחדים; (ג) ההזדמנות ההיסטורית החד-פעמית המפגישה בין האישיות לחברה.

8. החל משנות השבעים של המאה העשרים רבים החוקרים הנוקטים גישה ספרותית, ותולים את ההבדלים שבין השירה לסיפור בנימוקים ספרותיים. שניידר, לדוגמה, סוברת בעניין זה שהצגת יבין כמלך כנען (ד 2), אינה נשענת על נתונים היסטוריים מדויקים, אלא נובעת מפעבוד ספרותי ומשרתת מגמות אידאולוגיות וספרותיות של המחבר. יבין מכונה שלוש פעמים בפתחת הסיפור (שופ' ד 1), ובסיומו (פסוקים 23-24) – "מלך כנען" ולא מלך חזור. לדעת שניידר, המחבר מבקש ליצור הנגדה בין יבין ובין דבורה האשה והמנהיגה הישראלית, ובהצגתו כמלך כנען הוא שם אותו ללעג. זאת משום שחרף היותו מלך כנען הוא אינו יוצא למלחמה, אלא שולח את שר צבאו סיסרא, שלא כמו דבורה, היוצאת עם ברק למערכה. לעג זה מגיע לשיאו כאשר שר צבאו, סיסרא, מומת בידי אישה אחרת – יעל. מלך כנען אינו מנהיג צבאי, וצבאו נוהל מפלה בידי מנהיגת ישראל, אישה. ראו: T. J. Schneider, *Judges: Berit Olam*, Collegeville, Minn, 2000.

9. מ' וייס, *המקרא כדמותו: שיטת האינטרפרטציה הכוללית*, ירושלים תשמ"ז, עמ' 65-67.

10. על אופיו הספקולטיבי של החקר הדיאכרוני ראו למשל א' אלטר, *אמנות הסיפור במקרא*, תרגמה ש' צינגל, תל-אביב תשמ"א, עמ' 156-150; וייס (לעיל הערה 10), עמ' 65; M. Sternberg, *The Poetics of Biblical Narrative: Ideological Literature and the Drama of Reading*, Bloomington 1985, p. 13.

11. השירה זכתה במרוצת השנים לניתוחים דיאכרוניים רבים: יש הסוברים שפסוקים 1 ו-31 הם מעשי ידי עורך, למשל מור (לעיל הערה 8), עמ' 169. לעומת זאת, בולינג סבור שפסוקים אלה שייכים לטקסט המקורי. לפי הצעתו, שני הפסוקים היו במקור המשך שיר לפרק 7, ואילו השירה נתחבה ביניהם בידי עורך מאוחר, ראו: R. G. Boling, *Judges: Introduction, Translation, and Commentary*, New York 1975, p. 115. יש חוקרים הרואים בשירה רבדים מסוימים: גריי סבור שהגרעין המקורי של השירה הוא בפסוקים 19-30, ושאר הפסוקים הם תוספת מאוחרת, ראו: J. Gray (ed.), *Joshua, Judges and Ruth*, London 1967, pp. 276-294. לינדרס משמיט את פסוקים 2-5, 9-11, 31, שכן הוא סבור שהם רובד מאוחר. את הפסוקים האחרים הוא מחלק לתשעה בתים והם שהרכיבו, לדעתו, את השיר המקורי. ראו: B. Lindars, *Judges 1-5: A New Translation and Commentary*, edited by A.D.H. Mayes, Edinburg 1995, pp. 218, 222-224, 241-248.

12. י' זקוביץ, *מקראות בארץ המראות*, תל-אביב 1995, עמ' 14.

13. מ' ובר, *על הכאריזמה ובניית המוסדות: מבחר כתבים*, בעריכת ש"נ אייזנשטדט, ירושלים תשמ"ט, עמ' 100-110.

14. ובר (שם), עמ' 12-15.

15. ויסמן (לעיל הערה 3), עמ' 86.

לא ובר ולא ויסמן העניקו לדבורה מאפיינים של מנהיגה בעלת אישיות כריזמטית. מאמר זה בא להראות שגם דבורה ראויה להימנות עם משה ושמואל כאישיות כריזמטית שמתאחדים בה שני התפקידים: כריזמת המושיעה וכריזמת הנביאה. להלן שלושת הקריטריונים שקבע ויסמן והחלתם על דמותה של דבורה כפי שהיא מוצגת בסיפור (שופ' ד) ובשירה (שופ' ה).

האישיות על סגולותיה המיוחדות

לפי ויסמן, את הגורם האישי-פסיכולוגי אפשר לגלות בשני מוקדים עיקריים בכתוב: האחד הוא ההועדה האלוהית – תיאור התודעות האיש לייעודו המיוחד, והשני הוא בתמורה הקיצונית שחלה באיש לקראת הגשמת ייעודו.¹⁶

הגם שלא מתואר במקרא מעמד ההקדשה של דבורה לנבואה, עולה הסבירות שתיאור פועלה של דבורה מספק היבטים אחרים שמהם אפשר ללמוד על אישיותה ועל הסגולות שבשלה היא נעשית מנהיגה.

דבורה מוצגת בראש ובראשונה כנביאה.¹⁷ תפקידו של הנביא הוא העברת דבר האל לעם. ואכן, עיקר פעולתה של דבורה בסיפור הוא מסירת דברי האל בכל הקשור למהלכי המלחמה (שופ' ד 6, 9, 14). תיאור דבורה כנביאה מלמד בראש ובראשונה שהיא מנהיגה דתית המוסרת את דבר האל, שהרי נביא הוא שליח האל ונושא דברו, כעין 'מכשיר לכוח עליון'.¹⁸ מקור סמכותה של דבורה הוא אלוהים.

דבורה מודעות לשליחותה. היא פונה אל ברק בשם אלוהים ומטילה עליו את השליחות, ואין חולק על סמכותה לשאת את דבר ה':

וּתְשַׁלַּח וּתְקַרְא לְבָרַק [...] וּתְאמַר אֵלָיו הֲלֹא צָנָה ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל לְךָ וּמְשַׁכֶּת בְּהַר תְּבוֹר וְלִקְחָתָ עִמָּךְ עֶשְׂרֵת אֲלָפִים אִישׁ מִבְּנֵי נִפְתָּלִי וּמִבְּנֵי זְבֻלוֹן. וּמְשַׁכֶּתִי אֲלִיךָ אֵל נַחַל קִישׁוֹן אֵת סִיסְרָא שֶׁר צָבָא גִבּוֹן וְאֵת רָכְבוֹ וְאֵת הַמוֹנֵו וּנְתִיתִיהוּ בְּיָדְךָ (ד 5-7).

בפסוק 7 דבורה מדברת בשם האל ובגוף ראשון: 'ומשכתי אליך [...] ונתתיהו בידך', משמע קיים מיזוג מוחלט בינה ובין האל – דבר האל אכן בוקע מפי.

כוחה של דבורה ניכר בדיבור – אחת ממשמעויותיו של השם 'דבורה' קשורה בשורש ד-ב-ר, במשמע אמירה, מבע. משמעות זו של השם עולה ביתר הדגשה בשירת דבורה: "עוֹרֵי עוֹרֵי דְבוֹרָה עוֹרֵי דְבָרֵי שִׁיר" (ה 12).¹⁹ העם פונה אל דבורה, קורא לה למלא את תפקידה, לממש את ציפיותיו ממנה. היא מתבקשת לשאת דברים, לשורר או לנבא בעת המלחמה או אחריה. נמצאנו למדים שהמילים שלה מציתות את אש האמונה, את אש הגבורה ואת רוח ההתנדבות. דבורה היא מקור השראה – היא מגייסת את השבטים ומלהיבה את הלוחמים.

סמכותה של דבורה כנביאה באה לידי ביטוי כאשר ברק נענה לבקשתה ומבקש ממנה לצאת איתו לאסוף את הלוחמים: "וַיֹּאמֶר אֵלָיָה בָּרַק אִם-תִּלְכִּי עִמִּי וְהִלַּכְתִּי וְאִם-לֹא תִלְכִּי עִמִּי לֹא אֲלַי" (ד 7). דבריו והתנהגותו של ברק מעידים על תפיסתו את דבורה כמי שניחנה בסגולות הנבואה. יתרה מכך, הלוחמים וברק בראשם ממתנינים על הר תבור עד שדבורה תיתן את האות האלוהי ותודיע על העיתוי המדויק של יציאת צבא השבטים למלחמה – וכך היה: "וַיֹּאמֶר

16. ויסמן (שם), עמ' 87.

17. במקרא רוב הנביאים גברים ואישה נביאה היא תופעה יוצאת דופן. עוד שלוש נשים מכוונות 'נביאה' במקרא: מרים אחות משה (שם' טו 20); חולדה (מל"ב כב 14 ודה"ב לד 22); ונועדיה (נחמ' ו 14).

18. ב' אופנהיימר, הנבואה הקדומה בישראל, ירושלים תשל"ג, עמ' 135.

19. א' עסיס, למען עמו ולמען עצמו: סיפורם של שלושה מנהיגים בספר שופטים, תל-אביב 2006, עמ' 124.

דְּבָרָה אֶל-בָּרַק קוּם כִּי זֶה הַיּוֹם אֲשֶׁר נָתַן ה' אֶת-סִסְרָא בְיַדְךָ הֲלֹא ה' יֵצֵא לְפָנֶיךָ" (ד 14). משמע, הם כולם מכירים בסמכותה.

השם דבורה

על סגולותיה הייחודיות של הנביאה אפשר ללמוד גם משמה. בתרבויות שונות מעניקים חשיבות רבה לשם הניתן לאדם. יצירת קשר בין שמו של אדם לאופיו או מעשיו היא אמצעי אפיון שכיח בחיים הממשיים, ועל אחת כמה וכמה בספרות.²⁰ ספרות המקרא גדושה במדרשי שמות גלויים, ועוד יותר מזה במדרשי שמות סמויים. במחקרו המקיף של גרסיאל על מדרשי שמות בספרות המקרא הוא טוען:

מהשם ניתן להפיק לעתים גיזרון מדרשי, המלמדנו, כי קו מסוים באישיותו או בתכונותיו של בעל השם כבר כלול בשמו; או כי מעמדו או תפקידו של בעל השם כבר נרמז בשמו; או כי פעולה חשובה, או פחות חשובה, שעשה, כבר נרמזה בשמו; או כי גורל נושא השם כבר נרמז בשמו.²¹

שמה של דבורה נמנה עם השמות הפרטיים במקרא, שהם גם שמות של סוגי בעלי חיים. זוהי קבוצת השמות הנפוצה ביותר בשמות שאינם תאופורים. הדבורה נחשבה בעולם הקדום לחרק קדוש. העניקו לה כוחות מאגיים הן בשל תכונותיה הייחודיות, הן בשל תוצריה – הדבש והשעווה, שלשניהם קשרו סגולות מאגיות.²² אומנם במקרא הדבורה אינה מושא לקידוש ולפולחן, אך אפשר למצוא רמזים לכוח המאגי שנקשר לה: הדבורה, שעקיצתה מכאיבה ועלולה גם להמית, מופיעה ביש' ז 18-19 כדימוי לכוח ההתקפה העז של האויב, להשתלטותו על הארץ, להתיישבותו בכל פינה בה, ולשממה שתשרור בארץ לאחר הכיבוש:

וְהִיא בַיּוֹם הַהוּא יִשְׂרָק וְהָן לָזָבוּב אֲשֶׁר בְּקִצָּה יֵאָרֵי מִצְרַיִם וְלִדְבוּרָה אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ אֲשׁוּר. וּבָאוּ וְנָחוּ כָל־סָלְמֵי הַבְּתוֹת וּבְנִקְיֵי הַסְּלָעִים וּבְכָל הַנְּעֻצִים וּבְכָל הַנְּהַלְלִים.

השם 'דבורה' הוא שם ספרותי-סמלי המעיד על שליחותה של הנביאה: דביר רואה בחזון זה על השמדת האויב מימוש של התקפותיהן המסוכנות של דבורי הבר.²³ שמה של הנביאה אפוא מסמל את ייעודה, את שליחותה, את 'האות האלוהי' שבאמצעותו מתגלם כוחו של האל. השוואה למלכת הדבורים מרמזת על תפקידה כמי שתפגע באויב פגיעה אנושה, אך גם על היותה מעניקת חיים – דבורה מצילה את העם מכליה ומאפשרת את המשך קיומו. תכונותיה – עזת נפש, מנהיגה כריזמטית ומשוררת – מסייעות לה בכך. גם האליטרציה בין השם דבורה לשורש ד-ב-ר מדגישה את הקשר בין השם של הגיבורה לתפקידה הציבורי, כנביאה הנושאת את דבר האל, כשליחתו של כוח עליון.

אשת לפידות

רוב החוקרים מפרשים את התיבה 'לפידות' כשם פרטי, כלומר דבורה היא אישה נשואה, אשתו של איש ששמו לפידות, שכן במקרא נהוג שאישה – אפילו אם היא דמות חשובה בפני עצמה – נזכרת ומוכרת באמצעות שם בעלה: "וַיֵּלֶךְ [...] אֶל חֵלְדָה הַנְּבִיאָה אֲשֶׁת שֵׁלֶם בֶּן תִּקְוָה בֶּן חֲרֹחַס

20. י' אבן, **הדמות בסיפורת**, תל-אביב תש"ם, עמ' 102-103.

21. מ' גרסיאל, **מדרשי שמות במקרא**, רמת-גן תשמ"ה, עמ' 140.

22. י' דביר, **ייעודה של השליחות בשם המקראי**, תל-אביב תשכ"ט, עמ' 109-112. באחדות מהתרבויות העתיקות הדבורה שימשה סמל ונחשבה לאל. העדויות הקדומות ביותר לכך הן ממצרים העתיקה. החל משנת 3500 לפני הספירה ולאורך אלפיים שנה סימלה הדבורה את שלטונו של מלך מצרים התחתונה. במיתוס הבריאה המצרי האל רע יוצר את הדבורה, את הדבש ואת השעווה מן המים. המצרים ראו בדבש ובשעווה מקור חיים עיקרי.

23. דביר (שם), עמ' 113-114.

שִׁמְר הַבְּגָדִים וְהָיָא לְשִׁבֶת בִּירוּשָׁלַם... (מל"ב כב 14).²⁴

פירוש זה מעלה קשיים אחדים, שכן צורת הריבוי המקובלת של שם העצם הזכרי 'לפיד' היא לפידים (שופ' טו 4-5, ז 15, כ), ואילו הסימות 'ות' היא סימות נקבית. נוסף על כך, 'לפידות' כשם פרטי אינו מופיע בעוד מקום במקרא.

לכן יש המפרשים את הצירוף 'אשת לפידות' על דרך הצירופים 'אשת חן' (מש' יא 16), או 'אשת חיל' (מש' יב 4, לא 10), כלומר כתואר המאפיין את אישיותה של דבורה או את עוצמת נבואתה. כך למשל מפרש מצודת דוד: "רצה לומר אשת חיל, זריזה במעשיה כלפיד אש, והוא עניין מליצה כאשר יאמרו הבריות". אקסוס אף היא משערת שהצירוף "אשת לפידות" מתאר את אישיותה של דבורה.²⁵

כשם שיש לזקוף משמעות סמלית לשמה הפרטי של דבורה, כך יש לזקוף סמליות לכינויה "אֶשֶׁת לְפִידוֹת". המילה "לפידות" מזכירה לפיד אש.²⁶ האש היא אחד היסודות המסמלים את האל ואת כוח הנבואה, כדברי ירמיהו הנביא: "וְהָיָה בְלִבִּי כְאֵשׁ בְּעֶרְת עֶצֶר בְּעֶצְמֹתַי" (יר' כ 9). ירמיהו מתאר בפסוק זה את הצורך לנבא, שהוא כאש שבושרת בעצמותיו, ועל כן אינו יכול לחדול מלקיים את שליחותו. בכך יש אפוא עוד התייחסות להיותה נביאה. מקדניאל מציע פירוש אחר: השם "לפידות" משמעותו "האישה המראה את הדרך", שהרי הלפיד הוא מקל שבראשו אש, ומשתמשים בו כדי להאיר את הדרך.²⁷ אם כך, הכינוי של דבורה מכוון למהותה כמורה את הדרך הנכונה, כמנהיגה של בני עמה, ומלמד על אישיות כריזמטית.

מקום מושבה של דבורה

על היותה של דבורה אישיות כריזמטית הנתפסת כאישה שרוח אלוהים נחה עליה אפשר ללמוד אף ממקום מושבה: "וְהָיָא יוֹשֶׁבֶת תַּחַת תְּמָר דְּבוֹרָה בִּין הַרְמָה וּבֵין בֵּית אֶל קְהָר אֶפְרָיִם וַיַּעֲלוּ אֵלֶיהָ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְמִשְׁפָּט" (שופ' ד 5). דבורה יושבת בין רמה, עירו של שמואל הנביא שבנחלת שבט בנימין, ובין בית אל, אחד המרכזים הדתיים החשובים ביותר בנחלת אפרים. אזור דרום הר אפרים נזכר כתחום מנהיגותו של שמואל הנביא, בן לשבט אפרים. הר אפרים שוכן במרכז הארץ, ועל כן סביר ששם ישב מנהיג לאומי.²⁸ בית אל היא אחד ממרכזי הפולחן החשובים גם בתקופת השופטים. בפרשת פילגש בגבעה מסופר:

וַיַּעֲלוּ כָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְכָל הָעָם וַיָּבֵאוּ בֵּית אֶל וַיִּכְּפוּ וַיִּשְׁבּוּ שָׁם לְפָנֵי יְהוָה וַיִּצְוּמוּ בְיָוִם הַהוּא עַד הָעֶרֶב וַיַּעֲלוּ עֹלוֹת וַשְׁלֹמִים לְפָנֵי יְהוָה. וַיִּשְׁאַלֻּהוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּיְהוָה וַשָּׁם אָרוֹן

24. מור (לעיל הערה 8), עמ' 113; קויפמן (לעיל הערה 8), עמ' 122; י' אמית, **שופטים: פרוש מדעי למקרא** (מקרא לישראל), תל-אביב תשנ"ט, עמ' 86. מעניין לציין שלפי חז"ל ברוק הוא לפידות, בעלה של דבורה, וכך נאמר בילקוט שמעוני לספר שופטים, רמז מב: "וי' שמות יש לו ברוק ומיכאל ולפידות". קשה לקבל פירוש זה שנראה מדרשי. אם אכן ברוק הוא בעלה של דבורה מדוע מתעורר הכתוב הרשום כי הוא מתגורר בצפון בתחומי של שבט נפתלי ואילו היא יושבת בהר אפרים?

25. אקסוס (לעיל הערה 5), עמ' 214; ראו גם: M. Bal, *Death and Dissymmetry? The Politics of Coherence in the Book of Judges*, Chicago 1988, p. 209; L.L. Bronner, *Stories of Biblical Mothers: Maternal Power in the Hebrew Bible*, Dallas 2004, p. 80; T. S. Frymer-Kensky, *Reading the Women of the Bible*, New York 2002, p. 46.

26. לשם העצם 'לפיד' שתי משמעויות: א. לפיד אש; ב. ברוק משמייים המופיע בליווי קולות (שמ' כ 15). ראו: D. J. A. Clines, P. R. Davies, and J. W. Rogerson, *The Dictionary of Classical Hebrew*, Sheffield 1993-2016, pp. 556-557; W. Gesenius, S. R., Driver and C. A. Briggs (eds.), *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*, Oxford 1972, p. 542.

27. T. F. McDaniel, *The Song of Deborah: Poetry in Dialect*, Pennsylvania 2003, p. 80-81.

28. ראו: B. G. Webb, *The book of Juds*, Michigan 2012, p. 189. כפי שכותב ש' ליונשטם, 'הר אפרים', **אנציקלופדיה מקראית**, א, ירושלים 1965, עמ' 513-514, הצירוף "הר אפרים" משמש במקרא בשתי הוראות: א. נחלתו של שבט אפרים באזור ההרים "ומלאכים שָׁלַח גִּדְעוֹן בְּכָל הָר אֶפְרָיִם [...] וַיִּצְעַק בְּלֵ אִישׁ אֶפְרָיִם" (שופ' ז 24); ב. כל השטח שנקבע כנחלת בית יוסף – שבטי אפרים ומנשה (יהו' יז 15) וחלקים מבנימין. שבע בן בכרי נקרא 'איש ימיני' (שמ"ב כ 1) וגם 'איש מהר אפרים' (שם 2).

בְּרִית הָאֱלֹהִים בְּיָמֵי הָהֵם (שופ' כ 26-27).²⁹

המרחק בין בית אל לבין הרמה הוא כשמונה ק"מ, מרחק הליכה של שעות ספורות בלבד. דבורה ירשה בין שתי ערים, בין שני מרכזים, ומקום מושבה זוהה וצוין במיוחד באמצעות עץ שנקרא על שמה: "תִּמְרָ דְבֹרָה" (ד 5).

האזור שבו ירשה דבורה הוא בעל חשיבות, ותרומתו לאפיון דמותה ומנהיגותה רבה. כאמור, המלחמה שדבורה יוזמת ומארגנת היא באויב צפוני היושב בחצור. לשם כך היא מזמנת אליה את ברק, המצביא מְקַדָּשׁ נפתלי שבנחלת שבט נפתלי שבצפון,³⁰ ומצווה עליו לצאת למלחמה בראש צבא לוחמים צפוניים, בני זבולון ונפתלי. המלחמה עצמה מתנהלת באזור עמק זרעאל, ולא מסופר על משתתפים משבטי מרכז הארץ.³¹ המרחק הגאוגרפי בין מקום מושבה של דבורה למקום התנהלות המלחמה – עמק זרעאל – מלמד על פרסומה של דבורה ועל שיעור קומתה כמנהיגה. שלא כמו שאר השופטים בספר, שפועלם הצבאי מתנהל ברובו בתחומי מושבם, באזור נחלת שבטם, דבורה חולשת על זירה רחבת ידיים ומארגנת מלחמה באזור מרוחק ממקום מושבה בהר אפרים. הסיפור אפוא מציג לפנינו גיבורה הפועלת כמנהיגה לאומית ולא כמנהיגה מקומית.³²

שופט

שופט מציין במקרא הן את הדיין והן את המנהיג הישראלי בתקופה שלפני המלוכה.³³ דבורה היא האישה השופטת היחידה הנזכרת במקרא. בני ישראל עולים אליה למקום מושבה תחת 'תִּמְרָ דְבֹרָה' בהר אפרים כדי שתשפוט ביניהם (ד 4). תפקידה כשופטת היושבת בדיון, כמו משה ושמואל, מלמד על יחסו של העם אליה כאל מנהיגה ומורת דרך עוד בטרם פרוץ המלחמה. תפקיד זה כרוך בקשר בינה ובין העם – הוא מזמן מפגש עם הנשפטים המגיעים מהשבטים האחרים, ואולי אף עם קהל שנוכח שם. בני ישראל מקבלים את פסק דינה ומתייחסים אליה כאל מקור סמכות. בני השבטים זיהו את מקומה בזכות העץ שנראה כתמרור למרחוק, תחתיו קבעה את מושבה, ואשר נתפס כעץ קדוש. עצם הדבר שהעץ נקרא על שמה מעיד על פרסומם של העץ ושל דבורה, ואף על קדושת המקום.³⁴

מושבה של דבורה בין בית אל ובין הרמה באזור הר אפרים, וכן עץ התמר שזוהה עם דמותה

29. מ"ד קאסטור, 'בית אל במקרא', **אנציקלופדיה מקראית**, ב, ירושלים 1965, עמ' 63-65. המקרא קושר את קדושתה של בית אל לתקופת האבות – אברהם בנה שם מזבח, וקרא שם בשם ה' (בר' יב 8, יג 4-1); יעקב חולם את חלומו בבית אל: "וַיִּקַּח יַעֲקֹב מִשְׁנָתוֹ וַיֵּאמֶר אָכֵן זֶה יְהוָה בְּמָקוֹם הַזֶּה וְאֲנִי לֹא יָדַעְתִּי. וַיִּירָא וַיֹּאמֶר מֶה-הַיָּרָא הַמָּקוֹם הַזֶּה אֵין זֶה כִּי אִם-בֵּית אֱלֹהִים וְהָאֵשׁ עַל-רֵגְלָיִם [...] וַיִּקְרָא אֶת-שֵׁם-הַמָּקוֹם הַהוּא בֵּית-אֵל וְאָמַר לֹא שֵׁם-הַעֵיר לְרֵאשִׁיתָהּ" (בר' כח 17-19).

30. היישוב קדש נפתלי בגליל העליון, באזור עמק החולה. ראו: אמית (לעיל הערה 25), עמ' 86; קויפמן (לעיל הערה 8), עמ' 123.

31. כך בסיפור שבפרק ד. לעומת זאת, בשירה הם נזכרים כשבטים הראשונים שיצאו למלחמה: "מִנֵּי אֶפְרַיִם שְׂרָשֻׁם בְּעֶמְלֵק אַחֲרָיו בְּנֵימִן בְּעֶמְקֵיךָ מִנֵּי מְכִיר יָרְדוּ מְחַקְקִים" (שופ' ה 14).

32. מן השירה מתברר שהמלחמה שיוזמה דבורה התנהלה בהשתתפות שישה שבטים: אפרים, מנשה, זבולון, יששכר, בנימין ונפתלי (שופ' ה 14-15).

33. לשורש ש-פ-ט שתי הוראות: א. לדון; ב. למשול. השורש מופיע בזיקה לשלטון, ובייחוד בהקבלה למלך (הו' ז 7; תה' ב 10), לשר (שמ' ב 14; צפ' ג 3; מ'ש' ח 16) או לשניהם כאחד (הו' יג 10; תה' קמח, יא). כאשר השורש ש-פ-ט בא בזיקה לחובות המלך או לפעילותו בענייני פנים של הממלכה, משמעו לשבת בדיון (שמ"א ח 5-6, 20; מל"א ז 7; מל"ב טו 5). לפעמים אין לפרש שורש זה אלא במשמעות משיליה (מ"ד ט 14; ד' ט 12). ראו: אמית (לעיל הערה 25), עמ' 62; ט' אישירה, 'שופט, שופטים', **אנציקלופדיה מקראית**, ז, עמ' 577. בלשונות שמיות מערביות אחרות משמעה הראשוני של śapātu הוא למשול ולדון כאחד. עוד ראו: גוניוס ואחרים (לעיל הערה 27), עמ' 1047; G. J. Botterweck (ed.), *Theological Dictionary of the Old Testament*, trans. H. Ringgren, Michigan 1980-2006, pp. 415, 419.

34. מקום קדוש הוא מקום פיזי שהפך למרחב מיתי בעקבות התגלות או כוח על טבעי שנקשר בו. המרכיבים הנופיים של המקום הקדוש הם עצים, הרים, מקורות מים, אבנים ומבנים. הקדושה הנקשרת לעצמים אלה היא העילה לייסודו של המקום כמקוד פולחן סביבתי. העץ הוא אחד ממרכיבי הנוף המרכזיים של המתחם המקודש. ראו נ' ליסובסקי, 'על עצים ועל ה"מקום": מאפיינים תרבותיים, טבעיים וחזותיים של הנוף המקודש בארץ-ישראל', **קתדרה**, 111 (תשס"ד), עמ' 42.

ונקרא על שמה, מעידים על תפיסתה של דבורה כמנהיגה דתית בעלת שיעור קומה ועל השפעתה הרבה על השבטים. אין להתפלא שברק נענה לקריאתה, בא עד אליה, וכן שלא הסכים לצאת למלחמה בלעדיה.

לסיכום, דבורה מצטיירת כבעלת סגולות ייחודיות מתוך ההכרה המקיפה שהיא זוכה לה מהעם ומתוך שירתה. סך הישגיה ופועלה – היותה נביאת ה' ומוסרת דברו, המפעילה של שר הצבא ברק, המפקדת הרוחנית של הצבא והמנהיגה הרוחנית של העם, שופטת שנהרו אליה כדי שתכריע בדין – מלמדים על אישיותה יוצאת הדופן. על אחת כמה וכמה משום שמדובר באישה, שכן בימי המקרא מנהיגות נשים לא הייתה חזון נפרץ. כדי להתבלט כך עליה להיות בעלת תכונות תרומיות במיוחד.

הסביבה החברתית וצרכיה המיוחדים

גורם זה קשור לתחום הסוציולוגיה ומעלה את השאלות: אילו נסיבות חברתיות בתחומה של חברה מסוימת הביאו לצמיחתה של האישיות הכריזמטית בקרבה? מדוע דווקא אישיות זו הופכת למושא הערצה ולמקור להזדהות בחברה כלשהי? גורם זה אפוא מדגיש את הרקע, את הנסיבות ואת צורכי החברה שבה קם המנהיג.

תקופת השופטים מוצגת בספר שופטים כתקופה משברית – מצב של חוסר ביטחון מדיני וצבאי מתמיד פוקד את ישראל. את המשטר החברתי מדיני בתקופה זו נהוג לכנות במחקר 'משטר פטריארכלי-שבטי'. סדרי החברה השגרתיים שהיו בסמכותם של ראשי המשפחות ושל מוסד הזקנים, התרופפו בתקופת השופטים.³⁵ בתקופה משברית זו נוצר חלל חברתי ומדיני שנגרם בשל התרופפות הסמכות המסורתית של זקני השבט, בלי שיופיעו הכלים המתאימים של הממסד הלגלי הרציונלי, כגון צבא קבע ומנגנון של פקידים. המשבר החברתי והצבאי היה כר פורה לצמיחת מנהיגים כריזמטיים, מנהיגים שאינם המשכה של המנהיגות המסורתית. בשעת מצוקה עולה המתח הרגשי וגוברת הציפייה למנהיג כריזמטי.³⁶

גם פריימר-קנסקי עוסקת בנסיבות ההיסטוריות העומדות ברקע עלייתה של דבורה: לדבריה, עם ישראל הופך לעם של לוחמים – נשים וגברים צריכים להשתתף בלחימה, ועל הנשים לגלות אגרסיביות כדי לשרוד.³⁷ יי מגלה עניין מיוחד בתפקידה של דבורה וטוענת שרק בתקופה שלפני המלוכה התאפשר לאישה להנהיג את העם, וזאת בשל טשטוש הגבולות בין התחום הביתי לתחום הציבורי.³⁸ לינדרס ובטלר סבורים שאפיונה של דבורה מעיד על תקופה שבה לא היו סטראוטיפים על נשים בתפקידי הנהגה. אף הם מעלים את האפשרות שבישראל הקדומה, לפני כינון המלוכה, התפקידים המגדריים עדיין לא התקבעו ולפיכך נשים נהנו משוויון הזדמנויות יחסי. מצב זה השתנה להערכתם בתקופת המלוכה.³⁹

אך אין די במצב משברי כדי להצמיח את המושיע. נדרשת אישיות מתאימה של המנהיג המעורר את העם ומוציאו מהפסביות שהוא נתון בה, מציב לפניו יעדים לאומיים ומשמש זרז למאוויים קולקטיביים. ואכן, דבורה, שמפאת היותה אישה אין לה מעמד בקרב ההנהגה של המשטר הפטריארכלי-שבטי, היא המעוררת את העם למלחמת החירות. לצורך כך היא מזמנת אליה את

35. א' מלמט, **ישראל בתקופת המקרא**, ירושלים תשמ"ד, עמ' 140-141.

36. מלמט (שם), עמ' 141; ויסמן (לעיל הערה 3), עמ' 198-199. ויסמן רואה במושיעים הכריזמטיים את מבשריו של משטר מדיני חדש – משטר המלוכה. השופטים המושיעים היו דגם של מנהיגי 'המדינה שבדרך'.

37. פריימר-קנסקי (לעיל הערה 26), עמ' 45-51.

38. G. A. Yee, 'By the Hand of a Woman: The Metaphor of a Women Warrior in Judges 4', *Sameia*, 61 (1993), p. 114.

39. לינדרס (לעיל הערה 12), עמ' 172; 176. T. C. Butler, *Judges* (Word Biblical commentary, 8), Nashville 2009, p. 176.

ברק שר הצבא משבט נפתלי הצפוני, והוא נענה לקריאתה ומגיע למקום מושבה בהר אפרים (ד 6). דבורה מוסרת לברק בשם אלוהים את הוראות המלחמה המדויקות – את כל פרטי האסטרטגיה הצבאית שעל פיה עליו לפעול: השבטים שעליו לגייס, מספר הלוחמים, מקום ההתכנסות (פסוק 6), ומקום התרחשות המלחמה באזור עמק זרעאל (7). ברק אינו מוכן לצאת למלחמה בלי דבורה, ואף מתנה את יציאתו בלכתה עימו: "...אם-תִּלְכִּי עִמִּי וְהִלְכִּתִּי וְאִם-לֹא תִלְכִּי עִמִּי לֹא אֵלֶיךָ" (8). נוכחותה לצידו בשלב גיוס הלוחמים היא קריטית, בתקופה שבה אין צבא קבע והצבא נשען על מתנדבים. נראה שנוכחותה מעודדת את השבטים להצטרף ללחימה. כל אלו מעידים על היותה מנהיגה כריזמטית. דבורה מתלווה לברק בשלב גיוס הלוחמים ואף עולה עימם להר תבור (10). נוכחותה של דבורה בשדה הקרב כמוה כנוכחות אלוהים, ואכן על הר תבור ברק והלוחמים מחכים לשעת השי"ן ולמוצא פיה של הנביאה, רק משהיא נותנת את ההוראה בשם אלהים המלחמה מתחילה: "וַתֹּאמֶר דְּבֹרָה אֶל בָּרַק קוּם כִּי זֶה הַיּוֹם אֲשֶׁר נָתַן ה' אֶת סִסְרָא בְּיַדְּךָ הֲלֹא ה' יָצָא לְפָנֶיךָ וַיִּרְדּוּ בָרַק מִהָר תְּבוֹר וַעֲשֶׂתָ אֲלֵפִים אִישׁ אַחֲרָיו" (14).

דבורה וברק מובילים מלחמה באויב הכנעני שבצפון הארץ, ויעל מסיימת את המלאכה כשהיא מחסלת את סיסרא שר הצבא באוהלה (ד 18-21). הפרק מסתיים במילים: "וַיִּכְנַע אֱלֹהִים בְּיָדָם הַהוּא אֶת יָבִין מֶלֶךְ כְּנָעַן לְפָנֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל. וַתִּלְדָּה יָד בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הַלְוִד וְקָשָׁה עַל יָבִין מֶלֶךְ כְּנָעַן עַד אֲשֶׁר הִכְרִיתוּ אֶת יָבִין מֶלֶךְ כְּנָעַן" (23-24).

מהפסוק האחרון עולה שלא די היה במלחמה אחת כדי להכניע את הכנענים ולהשלים את מלאכת ירושת הארץ. ייתכן שיש לפנינו רמז לתקופה ארוכה של מלחמות בשעה שדבורה הייתה מנהיגה ציבורית, טרום תקופת המלוכה.⁴⁰ הניצחון על יבין מלך כנען באזור עמק זרעאל והשקט שהושג בזכות ניצחון זה נזקפים לתקופתה של דבורה ולמנהיגותה.

ההזדמנות ההיסטורית החד-פעמית המפגישה בין האישיות לחברה

דבורה, אולי על אף היותה אישה, הייתה האדם הנכון במקום הנכון – הנסיבות ההיסטוריות ואישיותה הייחודית שימשו קרקע פורייה לצמיחתה.

הרקע המדיני-צבאי לפועלה של דבורה מתואר בפרוזה כך:

וַיִּמְכְּרֶם ה' בְּיַד יָבִין מֶלֶךְ כְּנָעַן אֲשֶׁר מֶלֶךְ בְּחָצוֹר וְיִשָּׁר צָבָאוֹ סִסְרָא וְהוּא יוֹשֵׁב בְּחַרְשֶׁת הַגּוֹיִם. וַיַּעֲקֹבוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל ה' כִּי תָשַׁע מְאוֹת רָכָב בְּרָזָל לוֹ וְהוּא לַחֵץ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּחִזְקָה עֲשָׂרִים שָׁנָה (ד 2-3).

על הקושי הצבאי-מדיני של שבטי ישראל בימי דבורה אפשר ללמוד גם מפרק ד. כאן מודגשים שני עניינים. האחד הוא עניין הזמן: "וְהוּא לַחֵץ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּחִזְקָה עֲשָׂרִים שָׁנָה" (ד 3). אנו למדים שהשעבוד הכנעני אורך זמן רב יותר ממרבית תקופות השעבוד המוזכרות בספר.⁴¹ העניין השני הוא העליונות הטכנולוגית המובהקת של הכנענים: "כִּי תָשַׁע מְאוֹת רָכָב בְּרָזָל לוֹ" (ד 3). לכנענים יש עליונות צבאית ברורה בזכות מרכבות הברזל. לשבטי ישראל אין די נשק וציוד, ומצבם הכלכלי בכי רע. הכנענים אינם אויב חיצוני: הם יושבים בחצור, בחרושת הגויים, בקרב בני ישראל. אם כן, תקופה ארוכה השבטים סובלים מנחת זרועם של הכנענים באין מושיע.

השירה מוסיפה על כך ומביאה תיאור של המצב החברתי והכלכלי הקשה:

בִּימֵי שְׁמֹגֵר בָּן עֲנַת בִּימֵי יַעֲלֵל חֲדָלוּ אֲרָחוֹת וְהִלְכִי נְתִיבוֹת יִלְכוּ אֲרָחוֹת עֲקֻלְקָלוֹת. חֲדָלוּ

40. קויפמן (לעיל הערה 8), עמ' 128; י' אליצור, ספר שופטים, ירושלים תשמ"ט, עמ' נ.

41. למשל, המואבים בימי אהוד לחצו שמונה עשרה שנה (ג 14), המדיינים בימי גדעון – שבע שנים (ו 1), העמונים בימי יפתח – שמונה עשרה שנה (י 8). רק בימי שמשון: "וַיִּסְפּוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל לַעֲשׂוֹת הָרַע בְּעֵינֵי יְהוָה וַיִּתְּנֵם יְהוָה בְּיַד-פְּלִשְׁתִּים אַרְבַּעַם שָׁנָה." (שופ' יג 1).

פְּרָזוֹן בְּיִשְׂרָאֵל חִדְלוּ עַד שְׁקִמְתִי דְבוֹרָה שְׁקִמְתִי אִם בְּיִשְׂרָאֵל. יַבְחַר אֱלֹהִים חֲדָשִׁים אֲזַלְחָם שְׁעָרִים מִגֹּן אִם יֵרָאֶה וְרִמַח בְּאַרְבָּעִים אֶלְף בְּיִשְׂרָאֵל (ה 6-8).

בפסוקים 6-7 מתוארות הנסיבות הקשות שקדמו לעלייתה של דבורה: "בימי שמגר בן ענת / בימי יגעל חִדְלוּ אֶרְחוֹת / וְהִלְכִי נְתִיבוֹת יִלְכוּ אֶרְחוֹת עֵקֶלְקֵלוֹת. חִדְלוּ פְּרָזוֹן בְּיִשְׂרָאֵל חִדְלוּ". אזכורם של שמגר ויעל בתחילת פסוק 6 יוצר ריחוק מנקודת הזמן שהדוברת נמצאת בה, היא מתבוננת לאחור לימים של שמגר ויעל. שמגר פעל באזור הדרום מול הפלישתים (שופ' ג 31) והושיע את השבטים, אולם תשועה זו הייתה מקומית וזמנית, ונדרש יותר מכך כדי לשחררם מעול הכנענים. עוד נזכרת יעל הקינית מאזור צפון הארץ – שהרגה את סיסרא, ושמה קץ בפעולה אמיצה ללחץ הכבד של הכנענים. תכלית אזכורם של שמגר ויעל בנקודה זו היא ליצור ניגוד בין ימי העבר שבהם המצב המדיני, הצבאי והכלכלי היה קשה, ובין ההווה שבו דבורה קמה ויוזמת את הושיעת העם מן הכנענים. השחרור מעול הכנענים מתאפשר רק באמצעות המנהיגות שדבורה מספקת.⁴²

בפסוק 6 מתואר המצב הביטחוני ששרר בישראל לפני המלחמה בכנענים. שבטי הצפון – אזור עמק יזרעאל – לא יכלו לנוע בחופשיות בדרכים הראשיות משום שהכנענים הפילו חיתתם על העוברים ושבים, עד שהם נאלצו לחפש דרכים עקלקלות.⁴³ בחלקו הראשון של פסוק 7 מתוארות השלכותיו של המצב הביטחוני הרעוע: התושבים נאלצו לנטוש את היישובים שבהם גרו ועברו להתגורר רק בערים בצורות.⁴⁴ התמונה המצטיירת היא של היעדר ביטחון הן בדרך הן בבית.⁴⁵ היעדר חופש תנועה בדרכים נוחות יכול להביא למצוקה כלכלית וחברתית קשה, שכן שלילת זכות התנועה מקשה את קיומו של אורח חיים נורמלי.⁴⁶

חלקו השני של פסוק 7 מעיד על שינוי שהתחולל בזכות דבורה המנהיגה "עד שְׁקִמְתִי דְבוֹרָה / שְׁקִמְתִי אִם בְּיִשְׂרָאֵל". בפסוק זה, כמו במקומות אחרים במקרא, השימוש בשורש קום מציין את הופעתו של מנהיג, נביא, או מלך: "וַיִּקָּם אַחֲרָי אֲבִימֶלֶךְ לְהוֹשִׁיעַ אֶת יִשְׂרָאֵל תּוֹלַע בֶּן פּוּאֲחָה" (שופ' י 1); "וַיִּקָּם אַחֲרָיו יֶאֱרִי הַגִּלְעָדִי וַיִּשְׁפֹּט אֶת יִשְׂרָאֵל" (שופ' י 3); "כִּי יָקוּם בְּקִרְבְּךָ נְבִיא אוֹ חֵלֶם חָלוֹם..." (דבי ג 2); "וַיִּכְמְהוּ לֹא הָיָה לָפְנָיו מֶלֶךְ אֲשֶׁר שָׁב אֶל-הָיְהוָה בְּכָל לְבָבוֹ וּבְכָל נַפְשׁוֹ וּבְכָל מְאֹדוֹ כְּכֹל תּוֹרַת מֹשֶׁה וְאַחֲרָיו לֹא קָם כְּמֹהוּ" (מל"ב כג 25).⁴⁷

את הסיימת 'תי' של הפועל 'שקמתי' מקובל להבין כסיימת ארכאית לגוף שני נוכחת. לפיכך לפנינו פסוק המתאר פנייה של הקהל לדבורה: "עד שקמתי". פנייתם לדבורה היא עדות לכך שהציבור מכיר בייחוד של מנהיגותה, מתייחס אליה בכבוד רב ומקבל את סמכותה של דבורה,

42. וב (לעיל הערה 29), עמ' 208-209.

43. 'ארחות' – תיבה דו-משמעית. כאן הכוונה לשיירות (ריבוי של ארקה), השוו יש' כא 13: "תְּלִינוּ אֶרְחוֹת דָּנָיִם", ואילו בהמשך השירה הכוונה לדרכים (ריבוי של ארחה): "וְהִלְכִי נְתִיבוֹת יִלְכוּ אֶרְחוֹת עֵקֶלְקֵלוֹת" – הולכי דרכים עברו לדרכים עוקפות ונסתרות. מצוקה דומה מתאר ישעיהו: "נִשְׁמְעוּ מְסֻלוֹת שְׂבַת עֶבֶר אֶרֶח" (לג 8); צורת ה'פעל' – ילכו – מתארת מצב שנמשך בעבר. אליצור (לעיל הערה 41), עמ' סג; אמית (לעיל הערה 25), עמ' 98: 'פרוזון' – שם עצם בזכר, על פי גזניוס ואחרים (לעיל הערה 27), עמ' 826, ומשמעותו: האוכלוסייה היושבת בכפרים. כך מפרשים גם לינדרס (לעיל הערה 12), עמ' 237; וב (לעיל הערה 29), עמ' 195. אחרים מפרשים 'פרוזון' כיישוב כפרי שאינו מוקף חומה, על פי יח' לח 11: "אֶעֱלֶה עַל אֶרֶץ פְּרוֹזוֹת אֲבֹא הַשְּׂקֵטִים יֹשְׁבֵי לְבֶטַח כְּלָם יִשְׁבִּים בְּאֵין חוֹמָה וּבְרִיחַ וְדִלְתִים אֵין לָקֵם", וכן זכ' ב 8; אס' ט 19. ראו אמית (לעיל הערה 25), עמ' 98; מור (לעיל הערה 8), עמ' 144; קויפמן (לעיל הערה 8), עמ' 135.

44. פ' מלצר, 'שירת דבורה – תכנה וצורתה', י' אליצור ואחרים (עורכים), עיונים בספר שופטים: דיונים מהחוג למקרא בבית דוד בן-גוריון, דין וחשבון מלא, ירושלים תשכ"ו, עמ' 131-151; S. Niditch, *Judges: A Commentary*, Louisville 2008, p. 72.

45. רש"י: "היו יראים ישראל לצאת לדרך מפני האויבים והיו הולכים דרך עקלתון בהיחבא". וכך מפרשים גם אמית (לעיל הערה 25), עמ' 98; בטלר (לעיל הערה 40), עמ' 138; מור (לעיל הערה 8), עמ' 142-143; נידית' (לעיל הערה 45), עמ' 78.

46. בולינג (לעיל הערה 12), עמ' 119.

47. גזניוס ואחרים (לעיל הערה 27), עמ' 878.

עד שהוא מכנה "אם בישראל"⁴⁸. זוהי ראייה נוספת להיותה של דבורה מנהיגה כריזמטית, שכן היא זוכה להכרה מפורשת במנהיגותה מפי העם, ובהיותה היוזמת והאחראית להצלחת השבטים מלחצם של הכנענים – הם מכירים בסמכותה ומקבלים אותה.

מכל האמור לעיל ראוי להגיע למסקנה שגם דבורה ניחנה באישיות כריזמטית. ויסמן, כאמור, אינו מציין את שמה של דבורה כמי שניחנה בשני סוגי הכריזמה יחדיו – כריזמת הנביא וכריזמת המושיע, ומציין רק את משה ושמאל בקטגוריה זו. אלא ששני המנהיגים הגדולים האלה לא היו מצביאים בפועל או גיבורי מלחמה, ולפיכך אפשר לתהות על הטענה שניחנו בכריזמת המושיע. ויסמן מסביר שאף שהם לא היו לוחמים בפועל, יש לזקוף להם את כריזמת המושיע מתוקף היותם נביאי מלחמה.⁴⁹ לפי בוחן זה של ויסמן אפשר לומר שגם דבורה, שהייתה נביאת מלחמה, ראויה להיחשב כמי שחוננה הן בכריזמת הנביאה הן בכריזמת המושיעה, ולהימנות עם המנהיגים הכריזמטיים טרום תקופת המלוכה.

'אם בישראל': אימהות ומנהיגות בשירת דבורה

כאמור, שירת דבורה שבפרק ה משמשת המשך ישיר לסיפור בפרק ד ומוצגת כשיר ניצחון המוקדש לאלוהים ומושר בפי דבורה וברק לצידה: "וַתִּשֶׁר דְּבוֹרָה וַיִּבְרַק בֶּן אֶבְיָלָנִים בַּיּוֹם הַהוּא לְאֹמֶר" (ה 1). הקול העיקרי העולה ממנה הוא קולה של דבורה, אף שאין זה הקול הבלעדי. עצם הדבר שהשירה מוצגת כפרי יצירתה של דבורה, מאפשר לקהל השומעים והקוראים להזדהות עם התכנים ולחוות אותם מכלי ראשון באמצעות קולה האותנטי של המנהיגה.⁵⁰ מנהיגות ואימהות הן שתיים מהתמות העוברות כחוט השני לאורך השירה.

תמת המנהיגות מופיעה לאורך השירה: כאשר נזכר חלקם של המתנדבים והמנהיגים במלחמה בכנענים: "בַּבֶּרֶץ פְּרָעוֹת בְּיִשְׂרָאֵל בְּהַתְנַדֵּב עִם בָּרְכוּ ה'" (2); "עַד שְׁקִמְתִּי דְבוֹרָה שְׁקִמְתִּי אִם בְּיִשְׂרָאֵל" (7); "לִבִּי לְחֹקֵקֵי יִשְׂרָאֵל הַמְתַּנְדָּבִים בָּעַם בָּרְכוּ ה'" (9). 'חוקקי ישראלי' הם המנהיגים, שכותבים את חוקים.⁵¹ מילים אלה מביעות הערכה רבה למנהיגים שנותנים דוגמה אישית. התקבולת כאן היא משלימה, התוצאה של התגייסות המנהיגים היא השפעתם על התנדבות העם: "הַמְתַּנְדָּבִים בָּעַם בָּרְכוּ ה'". הסיבה לברכת האל כאן היא האיחוד בין המנהיגים ובין העם.⁵² המילה 'לְבִי' מעידה על מעורבותה של דבורה, המתארת את האירועים המתרחשים.⁵³

48. מור (לעיל הערה 78), עמ' 132; ש"ד גויטיין, 'נשים כיוצרות סוגי ספרות במקרא', ש"ד גויטיין (עורך), **עיונים במקרא: בחינתו הספרותית החברתית**, תל-אביב 1967, עמ' 248-282; אמית (לעיל הערה 25), עמ' 98; לינדרס (לעיל הערה 12), עמ' 238; קויפמן (לעיל הערה 8), עמ' 135. אחד הטיעונים העיקריים של החוקרים הטוענים כי מדובר בגוף שני לנוכחת הוא לשון הפנייה אל דבורה, בפסוק 12, בגוף שני: 'עורי עורי דבורה'. לצורת הפועל הזאת – 'קטלת' לנוכחת – יש במקרא כמה מופעים, למשל 'למדת' ביר' ב 33; 'קראתי' ביר' ג 4; 'ירדתי' ברות ג 3.

49. ויסמן (לעיל הערה 3), עמ' 114.

50. לפי ליכטנשטיין השירה משקפת מצב דיאלוגי. שלא כמו בסיפור המקראי, שבו יש ריחוק בין המספר לבין הקוראים, השירה במקרא באה כדיבור ישיר, ותכליתה לחשוף את רגשותיהם של הדמויות שהיו שותפות פעילות באירוע ההיסטורי הכביר המתואר. ראו: M. H. Lichtenstein, 'Biblical Poetry', B. W. Holtz (ed.), *Back to the Sources: Reading the Classic Jewish Texts*, New York 1984, pp. 109-113. גרלמן כינה את הטכניקה בשירת דבורה 'טכניקה אימפרסיוניסטית'. שכן האירועים בשירה אינם נמסרים ברצף ליניארי, אלא באמצעות 'תמונות' המשקפות את ההתרשמות הרגשית של הדובר מהאירועים. בחירת הסצנות המגוונות המתוארות בשירה היא פסיכולוגית, ומבטאת את הלך נפשו של הדובר ואת נקודת מבטו המשתנה. ראו: G. Gerleman, 'The Song of Deborah in the Light of Stylistics', *Vetus Testamentum*, 1, 3 (1951), pp. 168-180.

51. 'חוקק' היא צורת בינוני של בניין קל, ומשמעה לקבוע חוקים. 'היו החקקים חקקו-אָן' (יש' י 1). ראו עוד דוגמאות אצל אליצור (לעיל הערה 41), עמ' סד; אמית (לעיל הערה 25), עמ' 99; גזניוס ואחרים (לעיל הערה 27), עמ' 524; וב (לעיל הערה 29), עמ' 209; קויפמן (לעיל הערה 8), עמ' 136.

52. וב (שם), עמ' 209.

53. נידרין (לעיל הערה 45), עמ' 79. 'לב' הוא הפנימיות של האדם, מקום המחשבה, השאיפות והרגשות. כך מפרשים בעקבותיו רוב החוקרים. ראו למשל: בולינג (לעיל הערה 12), עמ' 110; מור (לעיל הערה 8), עמ' 148; לינדרס (לעיל הערה 12), עמ' 242; J. M. Sasson, *Judges 1-12: A New Translation with Introduction and Commentary*, New Haven 2014, p. 292.

מפסוקים אלה עולה שעם האלהים, המתנדב למלחמה, הולך בעקבות מנהיגיו הלאומיים והמקומיים – דבורה המנהיגה הלאומית, ברק המצביא, המחוקקים – מנהיגי השבטים ומנהיגים מקומיים. מן השירה עולה שבראש פירמידת ההנהגה עומד אלוהי ישראל, ועל כן דבורה, נציגתו, מייצגת את המנהיגות האולטימטיבית. החזרה על השם 'ישראל' שמונה פעמים בפסוקים 2-11 תורמת אף היא להדגשת נושא המנהיגות בישראל, ולהדגשת ההיררכיה הרצויה: אלוהי ישראל – דבורה – ברק – מנהיגי השבטים – בני השבטים.

תמת המנהיגות מודגשת במיוחד בעת מניית השבטים בפסוקים 14-18: "מְחַקְקִים" (14) הנאמר על מנשה (מכיר), "מְשַׁכְּמִים בְּשֵׁבֶט סִפֹּר" הנאמר על זבולון (שם) ו"וְשִׁפְרִי" הנאמר על יששכר (15). המחוקקים הם המושלים המפקדים. 'מחוקק' מציין גם את מטה המושל וגם את המושל עצמו (יש' לג 22). השרים והשופטים – ה"משכים בשבט סופר" ידעו גם את מלאכת הכתיבה.⁵⁴ גם המבנה הכיאסטי של השירה מעמיד במרכז את עשרת השבטים ומדגיש את תמת המנהיגות, שכן המנהיגה פונה אל השבטים – ומונה אותם בשם – מי לשבח ומי לגנאי (ה 14-18). חיילי השבטים הרחוקים (אפרים ובנימין) והקרובים (מנשה, יששכר, זבולון ונפתלי) שנרתמו למלחמה ויצאו בגבורה לקרב זוכים לדברי עידוד והעצמה, ולעומתם השבטים שלא יצאו למלחמה (ראובן, דן, גד ואשר), 'זוכים' ללעג ולנזיפה. פסוקים אלו מעידים על הדוברת, הלוא היא דבורה, כמנהיגה שרואה עצמה אחראית לא רק למציאות הביטחונית והחברתית בימיה, אלא אף דואגת לעתיד לבוא – שמא דברי הלעג יעודדו את השבטים המתחמקים להשתתף במלחמה הבאה.⁵⁵

בפסוקים 19-22 עוסקת השירה בקרב שהתנהל על מי מגידו, אלוהים אינו נזכר במפורש, אלא גרמי השמיים שהתערבו במערכה: "מִן הַשָּׁמַיִם נִלְחְמוּ הַכּוֹכָבִים מִמְּסֹלֶתֶם נִלְחְמוּ עִם סִיִּסְרָא" (ה 20). רוב המפרשים מסבירים שפסוק זה מתאר את הכוח האלוהי הנמצא בשמיים ונלחם למען ישראל, כוחות האל באים לידי ביטוי בתופעות טבע: "נַחַל קִישׁוֹן גָּרָפָם נַחַל קְדוּמִים נַחַל קִישׁוֹן" – נחל קישון שעלה על גדותיו סחף את מרכבות הכנענים.⁵⁶

נוסף על כך, נזכרת הנהגת כנען: מלכיה: "בָּאוּ מְלָכִים נִלְחְמוּ אֶז נִלְחְמוּ מְלָכֵי כְנַעַן" (ה 19), וכן אם סיסרא ושרותיה היועצות (ה 28-29). בפסוקים אלה – המנהיגה הישראלית שמה ללעג את המנהיגות של הכנענים: מלכיהם, אמותיהם והשרות, סיסרא – כל אלה כוחם בטל כנגד כוחו של אלוהים והכוח הישראלי-האנושי. בישראל אין מלך בשר ודם, יש מנהיגות לאומית, מנהיגות צבאית, מנהיגות מקומית ורוח התנדבות – כל אלה עומדים כנגד המנהיגות הכנענית שקרסה.

תמת האימהות בשירה

שתי נשים מכוונות בשירה 'אם': דבורה המכונה: 'אם בישראל' (ה 7) וכנגדה נזכרת אם סיסרא (ה 28).

האמירה "עַד שִׁקְמָתִי דְבוֹרָה שִׁקְמָתִי אִם בְּיִשְׂרָאֵל" (ה 7) מעידה על שינוי שהתחולל בזכות דבורה המנהיגה. הכינוי 'אם בישראל' מופיע לאחר תיאור המצב המדיני והכלכלי הקשה, ובאשר לאוזלת היד של ישראל, המתמשכת עד שדבורה קמה. מכאן שהאקטיביות של דבורה האם היא שמביאה לידי שינוי במצב העם ולשיפורו. התואר 'אם בישראל' הוא ייחודי לציון

54. מור (לעיל הערה 8), עמ' 151; וב (לעיל הערה 29), עמ' 211-212. ייתכן שיש כאן רמז למנהג מניית הלוחמים לפני צאתם לקרב. וב מדגיש שאחד הנושאים המרכזיים בשירה שב ועולה גם ברשימת השבטים – המנהיגים הם הראשונים להירתם למאמץ המלחמתי, והם סוחפים אחריהם את אנשיהם.

55. ג"ח כהן, 'היבטים פמיניסטיים בשירת דבורה', על הפרק, 13 (תשנ"ז), עמ' 8-13.

56. אמית (לעיל הערה 25), עמ' 105; ; בולינג (לעיל הערה 12), עמ' 113; וב (לעיל הערה 29), עמ' 214-215; קויפמן (לעיל הערה 8), עמ' 141. פעולות איתני הטבע מלמדות על מעורבות אלוהית במלחמה (שמ' יד 14-25; יהו' ו 10-11).

הנהגה נשית והוא מבטא כנראה את תפקיד ההנהגה על כלל שבטי ישראל. הכתוב בפסוקים מלמד שלא המצביא המוליך את שבטי ישראל למלחמה מחולל את התמורה הגדולה בחיי בני ישראל, אלא דבורה, היאם בישראל, הביאה לסיום השעבוד של ישראל.⁵⁷

מן הפסוקים עולה שכפי הנראה אימהותה של דבורה, שאליה מתייחס הפסוק, אינה אימהות ביולוגית לילדיה הפרטיים, שעליהם לא נשמע דבר, אלא אימהות מטפורית, במרחב הציבורי, לכלל ישראל.⁵⁸ הצירוף 'אם בישראל' בא להטעים כי דעת דבורה נתונה לטובת העם ולהצלתו.⁵⁹ היחס אל דבורה כאל אם מדגישה את תחושת האחריות והחרדה לגורל העם, ודבורה אכן פועלת באימהיות ונרתמת במידה אקטיבית להצלת ישראל, כיאה לאם המגינה על ילדיה.⁶⁰

דבורה ראויה לכינוי 'אם בישראל' משום שהיא המנהיגה היחידה בתקופת השופטים שהשיגה את הליכוד הלאומי המרבי – על פי השירה, שישה שבטים מתלכדים לפעולה משותפת במערכה זו – מבנימין בדרום ועד נפתלי בצפון.⁶¹ השפעתה של דבורה נפרשה על פני שטח רחב, היא וברק יצרו כעין ברית שבטית והצליחו לכבוש שטחים מהארץ המובטחת – שטחים שלא נכבשו לפני כן – בעמק יזרעאל, מקום שבו הכנענים יכולים לנוע במרכבותיהם, ועל כן קשה מאוד להילחם בהם שם.⁶²

הביטוי 'אם בישראל' מציג את דבורה כמושיעה של עם ישראל, כמנהיגה המשקמת את גורלם של בני עמא.⁶³ החזרה על השם 'ישראל' שמונה פעמים בפסוקים 2-11 מאששת את ההנחה שדבורה היא מנהיגה של עשרה שבטים שהיא מונה בפסוקים 14-18. אומנם רק שישה שבטים השתתפו במלחמה, אך אזכורם של הארבעה שלא השתתפו, גם אם במידה ביקורתית, מעיד על האופן שדבורה ומנהיגותה נתפסים בעיניה ובעיני העם.⁶⁴

השוואת שתי הדמויות המכוננות אם: 'אם סיסרא', ודבורה: 'היאם בישראל', מעמידה זו כנגד זו את שתי האמהות בתבנית של ניגוד: דבורה היא אם לאומית שדאגתה נתונה לעמא, ולעומתה אם סיסרא הכנענית מצפה לבנה, וכל דאגתה נתונה לשלומה: "בְּעֵד הַחֲלוֹן וְתִיַבֵּב אֶם סִיֶּסְרָא פְּעֵד הָאֶשְׁשֵׁב מִדֹּעַ בְּשֵׁשׁ רְכָבֹוּ לְבֹא מִדֹּעַ אֶחְרוּ פְּעִמֵי מְרַבְּוֹתָיו" (ה 27). עוד ניגוד הוא אקטיביות לעומת פסיביות: דבורה היא האחראית לניצחון שהושג לאחר שברק והשבטים נענו לקריאתה לצאת למלחמה באויב, ולעומתה אם סיסרא מצפה לבנה כשהיא צופה מבעד לחלון. נוסף על הניגוד לדבורה, אם סיסרא נטולת שם, ומייצגת את כל אימהות האויב. ניגוד זה מדגיש כי מודל פסיבי זה של אימהות, הציפייה לבן – לגבר, הוא נלעג, ואילו מודל האימהות

57. ש' שניצר, 'עדייות היסטוריות בשירת דבורה', בית מקרא, לג, ד (תשמ"ח), עמ' 419.

58. לפי גזניוס ואחרים (לעיל הערה 27), עמ' 52, הכינוי 'אם בישראל' נועד לתאר את דבורה כמי שדואגת לעמא. כך סבורים גם בולינג (לעיל הערה 12), עמ' 109; S. Ackerman, *Warrior, Dancer, Seductress, Queen: Women in Judges and Biblical Israel*, New York 1998, pp. 38-43; N. Aschkenasy, *Woman at the Window: Biblical Tales of Oppression and Escape*, Detroit 1998, p. 34; C. V. Camp, 'The Wise Women of 2 Samuel: A Role Model for Women in Early Israel?', *The Catholic Biblical Quarterly*, 43, 1 (1981), pp. 14-29; C. L. Meyers, *Discovering Eve: Ancient Israelite Women in Context*, New York 1988, p. 159.

59. ש' טלמון, 'שופטים פרק ה', ג' גליל (עורך), **עולם התנ"ך: שופטים**, תל-אביב 1994, עמ' 53.

60. פרימר-קנסקי (לעיל הערה 26), עמ' 51.

61. מלמט (לעיל הערה 36), עמ' 134.

62. בולינג (לעיל הערה 12), עמ' 118.

63. אקסום (לעיל הערה 5), עמ' 238-239.

64. שניצר (לעיל הערה 58), עמ' 416-418, טוען שעיון בשירה מביא לידי המסקנה שלנגד עיני המשורר ניצב מושג ושמם 'ישראל', והוא מבטא את אחדותם של השבטים כשאיפה וכאדידיאה. המושג 'ישראל' משמש מכנה משותף לכל השבטים וקשור קשר הדוק אל האמונה בה' אלוהי ישראל (פס' 3, 5). ישראל הוא עם האלהים (11), ומי שהשתתף במלחמה נתפס כגורם אנושי הבא לעזרת האלהים (23). אויבי ישראל הם אויבי האלהים (31). והשתתפות במלחמה היא הביטוי המוחשי של הזדהות זו.

האקטיבית שמייצגת דבורה, הוא המודל הראוי.⁶⁵

הצירוף 'אם בישראל' מופיע רק בעוד במקום אחד במקרא – בדברי האישה החכמה מאבל בית מעכה: "אֲנִי שְׁלֹמִי אֲמוּנִי יִשְׂרָאֵל אֲתָה מְבַקֵּשׁ לְהִמִּית עִיר וְאִם בְּיִשְׂרָאֵל לָמָּה תִּבְלַע נַחֲלַת ה' (שמ"ב כ 19). אל דמותה של האישה החכמה מאבל בית מעכה אנו מתוודעים במהלך המרד של שבע בן בכרי בדוד, כשהיא מצילה את עירה מחורבן ואת אנשי העיר ממוות (שמ"ב כ 17-22). שר הצבא יואב שם מצור על העיר כדי לפרוץ את חומותיה, להילחם בתושביה וללכוד את שבע בן בכרי שמצא בעיר מקלט. לאחר שיואב מקים סוללה סביב החומה כדי לבקעה (כ 17), האישה החכמה יוצאת, מבקשת בקול גדול לקרוא ליואב ומפצירה בו לחדול לבל יבלע את 'נחלת ה' (19). יואב נעתר לבקשתה ומסיר את המצור.⁶⁶

ההשוואה בין שני הטקסטים שמופיע בהם הצירוף 'אם בישראל' מחזקת את ההנחה שאימהות כוללת גם את האחריות לשלום הציבור. מדברי האישה החכמה עולה בבירור שהיא מאשימה את יואב בכוונתו להרוס 'עיר ואם' – כלומר עיר גדולה שמסביבה 'בנות' – כלומר יישובים כפריים שתושביהם נסמכים על תושבי העיר הגדולה ותלויים בה. משמעות הכינוי 'אם בישראל' כאן היא גאופוליטית.⁶⁷ החיבור בין אימהות לשלום עולה מדבריה של האישה החכמה על אנשי העיר אבל בית מעכה ועל עצמה כמגשרת וכאחראית לפתרון סכסוכים בקרב בני עמה.⁶⁸ כך גם דבורה: מנהיגותה כוללת כישורים רבים, וכן יכולת לפעול בנחישות ובעצמאות ולהתייצב כנגד הגברים כשווה בין שווים, כפועלת וכמפעילה.

לסיכום, בכינוי 'אם בישראל' דבורה מוצבת כחוליה נוספת, אם חמישית, בשרשרת האימהות: שרה, רבקה, רחל ולאחריה. הן היו אימהות במשפחת האבות, ואילו היא האם הראשונה של עם ישראל שכבר קיים בתקופתה.⁶⁹ כיבוש הארץ מיד הכנענים וירושתה הם מימוש ההבטחה האלוהית שניתנה לאברהם בברית בין הבתרים (בר' טו). הניצחון על הכנענים בניצוחה של המנהיגה דבורה הנביאה הוא שלב נוסף במימוש הברית בין אלוהי ישראל לעמו.

אימהותה של דבורה היא רחבה ומקיפה יותר משל כל אם מקראית אחרת, הן מבחינה גאוגרפית, הן מבחינה חינוכית והן מבחינה לאומית וחברתית. האימהות האחרות לא יכלו להיות מנהיגות. הן פעלו בחוג המשפחה, וקולן לא אחת הושקע או הוגבל. לעומתן, קולה של דבורה נשמע בעוז, והוא מציב דרך אחרת להגדרת אימהות ומנהיגות.

65. א' אשמן, תולדות חוה: בנות, אימהות ונשים נוכריות, תל-אביב 2008, עמ' 74-80.

66. סימון (לעיל הערה 2), עמ' 191; סימון מונה בספרו 21 מעשי הצלה של נשים, ואף מייין את הנשים לפי קרבתן למושא הצלה שלהן: בשבעה מעשי הצלה הניצול הוא בנה של המצילה, בארבעה מעשי הצלה הניצול הוא בן משפחה אחר, בשלושה מעשי הצלה האישה אינה מצילה קרובי משפחה אלא את עמה, בחמישה מעשי הצלה הניצולים הם זרים גמורים. גם אסתר נכללת עימן בקבוצה זו. סימון טוען שלמרות מעמדה המשני של האישה בתקופת המקרא מבחינה משפטית, חברתית וכלכלית, הרי שבשני תחומים יש לה יתרון מובהק: אימהותה והיותה מצילת נפשות (עמ' 186-196). לנקודות השקה נוספות בין האישה מאבל בית מעכה ובין דבורה, ראו גם: ע' הילביץ, 'נשים מצילות חיים במקרא: רטוריקה של שינוי מציאות', עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן, 2017, עמ' 245-252.

67. אקרמן (לעיל הערה 59), עמ' 39. מכמה מקומות בכתובים אפשר ללמוד על הכינוי 'בנות' במשמעות כפרים הנסמכים לעיר הגדולה: במ' כא 32: "וַיִּשְׁלַח מֹשֶׁה לְרַגֵּל אֶת יַעֲזָר וַיִּלְכְּדוּ בְּנֵימִיָּה וַיִּירֶשׁ (וַיִּוֹרֶשׁ) אֶת הָאֲמָרִי אֲשֶׁר שָׁם"; יהו' טו 45: "עֲקָרוֹן וּבְנֵימִיָּה וְנַחֲצְרִיָּה"; שופ' יא 26: "בְּשִׁבְתָּ יִשְׂרָאֵל בְּחֻשְׁבוֹן וּבְבִנְיָמִין וּבְעַרְעוֹר וּבְבִנְיָמִין וּבְכָל הָעָרִים אֲשֶׁר עַל יַד אֲרָנוֹן שְׁלֹשׁ מֵאוֹת שָׁנָה" ועוד.

68. ראו השוואה מפורטת בין שתי הנשים אצל שירן (לעיל הערה 1), עמ' 122-126.

69. אקרמן (לעיל הערה 59), עמ' 38-44.

סיכום

תכלית מאמר זה הייתה לבחון האם אפשר להגדיר את דמותה של דבורה הנביאה והשופטת, כפי שהיא מוצגת בשופטים ד-ה, בסיפור ובשירה, כמנהיגה בעלת אישיות כריזמטית. בדיקת הקריטריונים שהציב ויסמן כנגד עיצוב דמותה של דבורה בסיפור ובשירה, מראה שדבורה שיזמה מלחמה והושיעה את עמה מידי הכנענים יושבי הארץ ילידי המקום, בהחלט יכולה להימנות בשורה אחת עם מנהיגי ישראל הגדולים שלפני תקופת המלוכה, שכן בדמותה מתאחדים כריזמת המושיעה וכריזמת הנביאה.

נוסף על כך, כינויה של דבורה – 'אם בישראל' – אף הוא ממאפייני מנהיגותה, וכן אימהותה המטפורית של דבורה מייצגת מנהיגות כריזמטית. אומנם דבורה היא דמות יוצאת דופן על רקע המקרא, ובכל זאת בחינה מעמיקה של מאפייני מנהיגותה מאפשרת לנו לראות שהמוטיבים אימהות ומנהיגות המופיעים לאורך השירה מחלצים את האימהות מהזירה הביתית שאליה היא נתחמת לרוב בספרות המקרא, ומעבירים אותה לזירה הציבורית. מנהיגותה של דבורה אינה עומדת בסתירה לאימהותה המטפורית. נהפוך הוא. דבורה משמשת אם לעם ישראל ומאפייני האימהות – הגנה על ילדיה-עמה, דאגה לביטחונם ואחריותה על שלומם – הם שמגדירים את אימהותה ואת מנהיגותה.

